

ми навчилися долати травми і жити далі з вірою в те, що на долю наступних поколінь випаде менше болю, страху і негативних стереотипів, породжених травмами минулого. Шляхи долання травми були різними, але одне можна з певністю сказати: в ХХ столітті можна було сподіватися в кращому випадку на підтримку сім'ї.

Здебільшого травму долали мовчки і в самотності. «Мовчання говорить», як сказав *Йоганнес Шваліна*. Я не поділяю думки німецького богослова, що одна з головних причин конфліктів – це тягар попередніх травм. Я переконана, що головною причиною конфліктів, зокрема й сучасної війни Росії проти України, є непокаране зло. Переконання, що навіть найважчі злочини залишаться непокараними, прямо спричинилися спочатку до хвалькуватого «*можем повторить*», а відтак, оскільки це залишилося без реакції з боку європейських країн, бо більше важило *business as usual* і бажання залишити своє уявлення про минуле таким, як воно сформувалося півстоліття тому, ніж дослухатися до свідчень центрально-східних європейців. Знаю натомість, як мовчання говорить і хочу поділитися однією з безлічі історій про травми, які пережили українці в ХХ столітті. Ця історія особлива не лише тому, що стосується моєї сім'ї, а й тому, що вона про тих українців, які залишилися поза межами України. Водночас, це історія мого прочитання невидимих знаків

Це історія однієї сорочки, яка стала для мене символом долі покоління, народженого на зламі ХІХ і ХХ століть, покоління моїх дідів. Я знайшла цю сорочку після смерті моїх батьків. Проста лляна чоловіча сорочка невеликого розміру, без вишивки, залатана на грудях. Оця лата не давала мені спокою, бо сорочки рвуться де завгодно, тільки не на грудях. Поволі я почала розгадувати цю загадку. У мого тата була дядина – дружина його дядька, яка жила кількатори кілометрів від нас, тож відвідували її не дуже часто. Зустрічі з нею завжди ставали для батьків джерелом наснаги від її мудрості. Дядько і його двоє синів загинули вже після того, як пройшов фронт, кожен по-іншому, але всі від рук поляків. Сорочка, судячи з розміру, належала старшому синові, а не чоловікові. Молодший син був розстріляний на замку в Любліні і тіла його, тож і сорочки, не віддали родині. Татова тітка, вже після примусового виселення, була ув'язнена за вигаданими звинуваченнями. Її звільнили з початком хрущовської «відлиги». Як вона зуміла зберегти цю сорочку в тих умовах, залишається для мене загадкою. Однак для мене ця сорочка стала символом трагічної історії і долання травми. Тітка залишила сорочку на пам'ять, і залатала місця пам'яті про смерть сина.

Ця сорочка має для мене символічне значення – долання травм минулого. Так як мудра сільська жінка, з непересічним досвідом і непересічною на той час освітою, зуміла подолати травму, страх і стереотипи, так само і ми здатні пам'ятати про минуле, але працювати тут і тепер з думкою про майбутнє – наше, наших нащадків і прийдешніх поколінь.

Українська історія ХХ століття рясніє трагічними подіями: дві світові війни, а поміж ними не перемир'я, а такі продовження російсько-української війни. Сьогодні дехто заговорив про російсько-українську столітню війну. Насправді витоків цієї війни можна шукати в ХІХ столітті.

Можна повторювати слова про долю мешканців Центральної Європи, які живуть у постійному страху – «*німці йдуть – росіяни йдуть*» і милуватися цією фразою, будуючи

ти на ній політику. Свідками такої постановки проблеми є сьогодні поляки: політики правлячої партії і провладні медіа живляться антинімецькими фобіями, яких не вдалося подолати, попри те, що вже понад півстоліття триває процес польсько-німецького примирення. Про антиросійські настрої поляків мовчу, бо це стійкий стереотип.

Можна також згадувати антипольський стереотип, який століттями нав'язували українцям росіяни і для якого українці мали певні підстави.

Можна плекати в собі пам'ять про власні страждання і перетворити це в культ. Це називають «мартирологією» – від історії страждань священномучеників, яка начебто покликана робити нас більш шляхетними, але робить нас зацикленими на власному болю і позбавляє емпатії, а отже – людяності. Наслідки такого мислення в індивідуальному вимірі плачевні. У вимірі країни, як можна переконатися на російському прикладі, це веде до масових злочинів чи геноциду, які коять представники цього народу в ім'я власного виняткового страдницького шляху для всесвітнього спасіння.

Цей шлях – спокусливий, але в дійсності – це моральний суїцид.

Вільні люди і вільні народи не бояться жити, не оглядаються зі страхом на інших. Вміють ставити наголос не на травмах, а на своїх сильних сторонах. Вміють будувати свої уявлення про сучасний світ не на стереотипах, а на тому, що є сильними сторонами інших. Іншими словами, творити тут і тепер себе, власне майбутнє і майбутнє спільноти. ■

Євген Захаров

голова Правління Української Гельсінської спілки з прав людини,
директор Харківської правозахисної групи, м. Харків

ЛЮБИТИ – ЗНАЧИТЬ БАЖАТИ БЛИЖНЬОМУ ДОБРА

На мою думку, всі положення Хартії, викладені у постулаті 4, лишаються справедливими 10 років. А сьогодні набули ще більшої актуальності, насамперед внаслідок збройного конфлікту, який триває з кінця лютого 2014 року і переріс за 8 років у повномасштабну воєнну агресію. Не можна бути толерантним із тим, хто не є толерантним до тебе, і більше того – хоче тебе вбити. Бажання керівництва Росії знищити Українську державу і всіх тих, хто усвідомлює себе її громадянами та її захищає, не залишає місця для компромісу. Йде вирішальна війна з імперією зла. Як писав *Іван Франко*:

**Се ж остання війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає.**

«Товаришам з тюрми», 1878.

Ворог підступно б'є по мирному населенню та системах життєзабезпечення, намагаючись посіяти страх і примусити до капітуляції.

Одним з моїх занять із початку березня цього року є документування злочинів, вчинених російськими військовими проти мирного населення України, та цивільних об'єктів, які попередньо можна кваліфікувати як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

У базі даних, яку спільно ведуть правозахисники в рамках ініціативи «Трибунал для Путіна» на сьогодні задокументовано близько 26,7 тисяч інцидентів. Це більше 6100 загиблих внаслідок бомбардування чи повітряних атак, позасудових страт: розстріли людей, автівок, обстріли черг за водою, за гуманітарною допомогою тощо. Загибло 226 дітей, близько 7200 поранених, в тому числі 250 дітей, більше 3000 осіб зникли безвісти, в тому числі 73 дитини. Близько 21 тисячі зруйнованих або зіпсованих цивільних об'єктів внаслідок артобстрілів/бомбардування, в тому числі більше 10 тисяч житлових будинків, більше 2200 магазинів, заводів та інших об'єктів бізнесу, більше 1100 освітніх закладів, близько 1000 об'єктів інфраструктури життєзабезпечення, більше 300 лікарень, близько 200 церков тощо. Інакше, ніж наміром геноциду, не можна назвати намагання Кремля створити українцям Холодомор – смерть від холоду. Природно, що переживання навіть частки цього кошмару у своєму житті тягне за собою ненависть до керівництва російської держави та російських воєнних. Вона закономірно переноситься на все російське – країну, громадян, мову, літературу та мистецтво тощо та стає всеохоплюючою. І як можна в такому стані трактувати «Отче наш» та «і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим»? Запитання риторичне, бо такі злочини простити не можна.

Саме внаслідок домінування ненависті у суспільній свідомості сьогодні важливість та актуальність четвертого постулату Хартії – любити – стає ще більшою. Ненависть руйнує насамперед тих, хто ненавидить, вона спустошує душу. Допускаю, що найбільше ненавидять росіян ті, хто раніше вважав їх братнім народом.

Вважаю, що ненависть є природною на полі бою. Мій земляк, духівник Харківського Майдану **о. Віктор Маринчак** навіть зауважив, що російського солдата треба «не ненавидіти, а просто нищити, бо він сам обрав служити сатані й робить це із захватом, натхненням, садистичною насолодою. Нищити для його ж користі – щоб менше встиг вчинити зла». Але як тільки солдат потрапляє в полон, ненависть має відступити. Як мінімум для того, щоб убезпечити себе від перетворення на такого ж вбивцю, тобто вбити в собі Дракона.

Ненависть до всіх росіян є ірраціональною: не можна оцінювати людей за їхніми паспортами, а тільки – за їхніми діями і словами. І не можна забувати, що хоча в Росії опонентів путінському режиму і небагато – не більше 5 % – але вони публічно виступають проти російської агресії, наражаючись на кримінальне переслідування з термінами покарання до 15 років, допомагають українським біженцям виїхати з Росії, навіть без закордонних паспортів, збирають для них кошти.

Ще більш безглуздою, хоч і зрозумілою, є ненависть до російської мови, літератури та мистецтва. Як писав **Булат Окуджава**, «виновен не язик, а подлий дух холопський». І я категорично заперечую цюкування, яким піддають українських письменників за спільний публічний виступ з російськими письменниками, які до того ж ще й є відомими антипутіністами. Зараз потрібний діалог для підтримки антиімперської течії в російській культурі, яка завжди

існувала (**Чаадаєв, Бердяєв, Федотов, Померани, Аверінцев**), але на сьогодні прогнала агресивній імперській течії.

Поруч з любов'ю завжди йдуть співчуття і милосердя. З початком повномасштабної російської агресії українці стали більш людяними один до одного. Загальна біда завжди згуртовує. Але тут суттєвим є ще те, що нас згуртовують наші цінності – любов до свободи, прихильність до демократії, відраза до авторитаризму. Ми воюємо за свободу, незалежність, права людини, демократію. Ми переможемо, біда відступить, а цінності стануть ще більш важливими та усвідомленими.

Я сподіваюсь, що наша перемога призведе до повалення путінського режиму. Це надасть можливість ефективніше притягнути до відповідальності керівництво РФ, кремлівських пропагандистів, тих, хто віддавав накази вчиняти злочини, і тих, хто виконував ці накази. І як ми раніше вважали німецький народ жертвою нацизму, так само ми маємо сьогодні вважати російський народ жертвою злочинного путінського режиму. І так само, як німецький народ пройшов через денацифікацію, російський народ має пройти через депутінізацію та декомунізацію.

Я вважаю, що оскільки міжнародне право і систему міжнародної колективної безпеки зруйнувала Росія, то необхідно створити спеціальний міжнародний трибунал, який розгляне вчинені злочини та надасть їм правову оцінку. Зло має бути названо та покарано. ■

Володимир Єрмоленко

доктор політ. студій, канд. філос. наук,
ст. викладач Києво-Могилянської академії,
головний редактор UkraineWorld.org, м. Київ

СТРИБОК У МИСЛЕННЯ

Хочу зупинитися на словах «Мислити означає ламати стереотипи. Мислити означає цікавитися світом і його культурою» постулату 5 і на важливості самого слова «мислити» в нашому контексті.

Мислити – значить вибратися з в'язниці провінційності. Провінційність – це відчуття життя поза межами історії. Життя там, де нічого не відбувається. Нам це відчуття провінційності нав'язували століттями. Так само як і відчуття колонізованості – що твій центр перебуває поза межами тебе.

Мислити – означає долати провінційність та колоніальність. Бачити історію в її епіцентрі. Бути центром самого себе і давати відчуття цього центру. Прищепити елемент універсальності для свого локального досвіду. Мати здатність, спираючись на цей власний досвід, бути відкритим для досвіду інших. Робити висновки на основі порівняння досвідів, зіткнення досвідів, гармонії чи дисгармонії досвідів.

Після початку повномасштабної війни я з моїми друзями і колегами продовжуємо занурюватися в глибини філософських проблем. Ми створили два цикли розмов з однаковою